

Drežniška koza

»Koza je krava malega človeka, ki pomaga preživljati skromne družine s svojim redilnim in okusnim mlekom. Poleg tega daje še meso, kožo, gnoj in vrže vsako leto enega ali več kozličkov.« (Franc Krištof, 1942)

V preteklosti reja koz ni bila cenjena dejavnost, zato so bile koze pogosto deležne slabe oskrbe, parjenja v sorodu, kar je imelo za posledico slabo konstitucijo, zaostalost v rasti in majhno mlečnost živali. Za kozo se je velikokrat uporabljal izraz »krava revnega kmeta«. Zapostavljenost kozjereje kot živinorejske panoge je izvirala iz številnih prepovedi paše koz stoletja nazaj. Razlog je bil povezan s splošnim mnenjem o škodljivem vplivu, ki naj bi ga imele koze na gozd, čeprav je po drugi strani prevladovalo mnenje, da je bolj kot paša koz škodljivo nesistematično sekanje v gozdu. Ukrepi, ki so prepovedovali pašo koz, so vplivali tudi na poseljenost oziroma postopno praznjenje gorskih vasi.

Reja koz je bila najbolj razvita na območju Bovca in Tolmina, kjer naravne razmere niso dopuščale intenzivne reje. Domača koza je bila pomemben in bogat vir mesa, mleka in mlečnih proizvodov. Ostanek te domače koze je današnja edina slovenska avtohtona pasma koz – drežniška koza. Ime je dobila po naselju v Goriški statistični regiji Drežnici. V preteklosti sta se glede na namen reje oblikovala dva tipa drežniške koze, in sicer na območju Bovca mlečni tip ter v okolici Drežnice mesni tip. Rejci ostajajo zvesti tradicionalni tehnologiji reje in glede na omenjeni namen reje so zapisani rejski cilji v sprejetem in potrjenem rejskem programu za drežniško pasmo koz.

Drežniško kozo še danes največ redijo v Posočju, na območju občin Kobarida in Bovca, nekaj tropov pa se nahaja tudi izven izvirnega območja pasme. Zaradi svoje izjemne prilagodljivosti na lokalne pogoje reje je drežniška koza med rejci zelo cenjena. Drežniška koza predstavlja okoli 2 odstotka celotne populacije koz v Sloveniji.

Drežniška koza nekoč

Novak (1970) v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev poudarja, da je bila kozjereja v srednjem in v začetku novega veka zelo pomembna živinorejska panoga. O tem lahko sklepamo na podlagi krajevnih in zemljiščnih poimenovanj po izpeljanki iz besede »koza« (največ tvorjenih imen domačih živali), čeprav so lahko nekatera le prispodoba (potok Kozarica, Kozleška voda, Kozarski potok, Kozjek, Kozjak, Kozlica, Kozlovka, Kozana, Kozarje, Kozarišče, Kozarno, Kozina, Kozjane, Kozloviči, Kozmerice, Kozji vrh, Veliko Kozje, Kozja peč, Kozje...). Bleiweis (cit. po Dular, 1895) pa piše, da so v preteklosti celo mesec oktober imenovali »kozoprsk«: »Starodavni Slovenci so se menda veliko pečali z ovčjerejo ter ravnali mnogo koz, da so celo mesecu oktobru, ko se koze najbolj prskajo, dali ime kozoprsk.«

Rejo in pašo koz so spremljala številna zakonska določila v smislu prepovedi. Britovšek (1960) v predstavitvi reje drobnice v 16.–18. stoletju na Kranjskem piše:

»... in uničujejo gozdove. Zaradi številnih kozjih čred je deželni knez v gozdnih redih iz XVI. in XVII. stol. izdal omejitve in prepovedi kozje paše v deželnoknežjih gozdovih. V XVIII. stol. so bile te prepovedi še ostrejšje, zaradi česar se je število koz pri posameznih graščinah zelo znižalo. Kozoreja je dejansko postajala vedno bolj domena revnejših družbenih plasti.«

Šalehar (2014) povzema zakonska določila, povezana z rejo in pašo koz, opisana od 18. stoletja dalje. V vseh je zapoved, da je v mladem gozdu prepovedana paša goveda, ovc ter koz in v takšnih razmerah so se nekako ohranjale pasme koz. V letu 1927 je bil v Italiji sprejet davek na koze, ki je močno prizadel tiste dele Slovenije, ki so tedaj spadali pod Italijo. Na območju današnje RS je kozjereja strokovno spet bolj zaživela zlasti v tridesetih letih prejšnjega stoletja.

V Posočju, izvirnem območju drežniške koze, je bila kozjereja v preteklosti torej pomembna živinorejska panoga. Novak (1970) piše, da je bila številčnost koz značilna za Bovško, Trento in da so koze redili po vsem Goriškem. Nadalje avtor omenja koze in kozličke kot dajatve, zapisane v različnih urbarjih. Dodatno na velik pomen kozjereje v Zgornjem Posočju nakazuje uporaba izraza »kozar« za pastirja in »kozarenje« za planšarstvo. Številni zgodovinski viri, zlasti z začetka 20. stoletja, poudarjajo veliko številčnost koz v Drežnici.

Fotografija »Koze in ljudje (pastirci)«, kupljeno na boljšem sejmu 29. 7. 2007 (lastnik fotografije: zaslužni profesor Andrej Šalehar)

Fotografija »Koze in ljudje pred stanom«, datum pisanja 12. 1. 1923, kupljeno na boljšem sejmu 29. 7. 2007 (lastnik fotografije: zaslužni profesor Andrej Šalehar)

Drežniška koza danes

Drežniška koza je edina slovenska avtohtona pasma koz. Za pasmo je značilna različna obarvanost dlake, prevladujejo pa živali črne in črno-rjave barve. Med vsemi slovenskimi avtohtonimi pasmami domačih živali je drežniška koza najmanj številna, je pa vzpodbudno dejstvo, da se vsako leto rahlo povečuje število koz, vključenih v rejski program. V letu 2015 je bil ocenjen stalež pasme 660 živali. Skoraj celotni del populacije je vključen v kontrolo porekla in proizvodnje, ki jo vodi Druga priznana organizacija pri reji drobnice, Oddelek za zootehniko Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Najpomembnejši rejski cilj v rejskem programu za drežniško pasmo koz je povečanje staleža populacije. Pasma želimo ohranjati v tipu, značilnem glede na izvorno območje reje (na Bovškem mlečni tip, na Drežniškem mesni tip), ob hkratnem preprečevanju parjenja v sorodstvu. Pri drežniški kozi želimo ohranjati dolgo življenjsko dobo ter odpornost proti boleznim, prilagodljivost na težje in skromne pogoje reje (paša na visokogorskih pašnikih), živahen temperament, dobro plodnost in mlečnost, lahke jaritve ter močno izražen materinski čut. Pri drežniški kozi se uporabljajo rejske metode, ki so v skladu s tradicionalnim načinom reje. Rejci drežniške koze so organizirani v Društvo rejcev drobnice Zgornjega Posočja.

Razširjenost drežniške pasme koz in stalež živali

V letu 2015 je bilo v kontrolo porekla in proizvodnje vključenih 25 rej, kjer so redili drežniško pasmo koz. Od tega je bilo pet tropov v mlečni in 20 tropov v mesni usmeritvi. Od 623 aktivnih živali v letu 2015 je bilo 53 plemenjakov ter 570 plemenic (449 plemenskih koz in

121 mladic) (preglednica 1). V letu 2015 sta v kontrolo porekla in proizvodnje na novo vstopila dva rejca, in sicer en rejec na območju KGZS KGZ Kranj in en rejec na območju KGZS KGZ Novo mesto. Povprečna velikost znotraj vseh tropov je bila 19 koz drežniške pasme.

Reje drežniške pasme koz se torej večinoma nahajajo na območju, ki ga pokriva KGZS KGZ Nova Gorica (preglednica 1). Lokalno razširjenost drežniške koze na območju Zgornjega Posočja, ki spada pod Goriško statistično regijo in je izvorno območje pasme, prikazuje slika 1.

Spreminjanje velikosti populacije drežniške pasme koz v 10-letnem obdobju prikazuje slika 2. Z nje je razvidno, da se populacija iz leta v leto počasi povečuje. V obdobju 2006-2015 se je populacija v povprečju letno povečevala za 17 živali, in sicer tako po posameznih kategorijah kot tudi celotnega staleža. V obdobju 2010 - 2015 se je celotna velikost populacije drežniške koze povečala za okoli 25 %. V tem obdobju se je najbolj povečal stalež plemenjakov, in sicer za 47 %, medtem ko se je stalež mladic povečal za 40 %.

Ogroženost drežniške koze

Pri ocenjevanju stopnje ogroženosti pasem domačih živali upoštevamo sposobnost pasme za reprodukcijo, stopnjo

ogroženosti na podlagi trenda populacije in deleža čistopasemskih parjenj ter geografsko razširjenost in koeficient inbridinga (Pravilnik o spremembah Pravilnika o ohranjanju biotske raznovrstnosti v živinoreji, Ur. l. RS 88/14). V preglednici 2 so prikazane ocene stopnje ogroženosti pri drežniški kozi po posameznih kriterijih. Izmed vseh kriterijev ima drežniška koza najnižjo stopnjo ogroženosti za geografsko razširjenost, saj je kar 90 odstotkov populacije (vključene v rejski program) na razdalji, ki je 25 km od izračunanega geografskega središča. V skladu s Pravilnikom ((Ur. l. RS 88/14) ima drežniška koza največjo, to je kritično stopnjo ogroženosti.

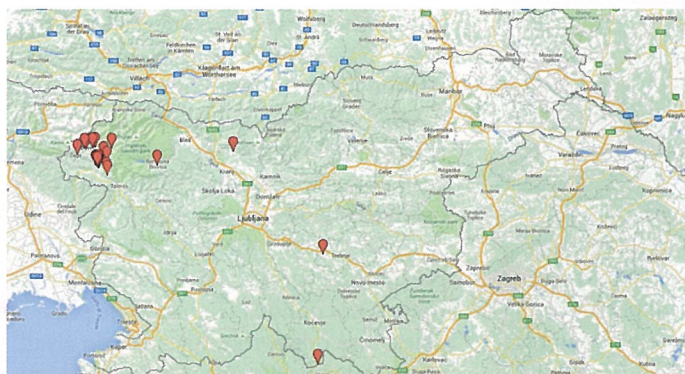
Izvajanje posebnih rejskih in selekcijskih ukrepov

Osnovni rejski cilj pri drežniški pasmi koz je ohranjanje pasme, ki je glede na stalež najbolj ogrožena slovenska avtohtona pasma domačih živali. Ohranjati želimo živali v tipu, značilnem glede na izvorno okolje (na Bovškem mlečni tip, na Drežniškem mesni tip).

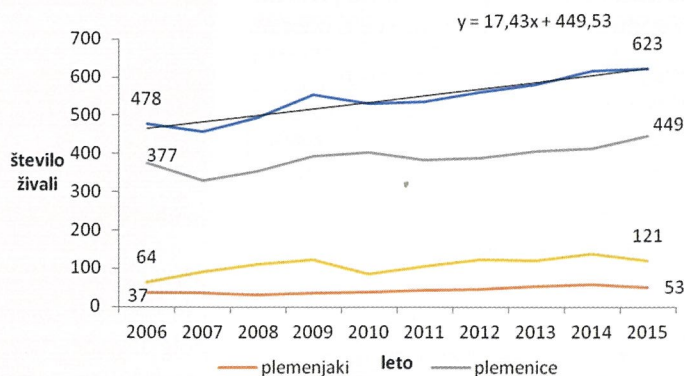
Selekcija za drežniško kozo temelji na aktivni populaciji koz, vpisanih v izvorno rodovniško knjigo za pasmo drežniška koza. Pri tej populaciji koz se spremlja poreklo in proizvodne lastnosti, opravlja se biološki test, ocenjujejo se lastnosti

Preglednica 1. Število drežniških koz, vključenih v rejski program po kategorijah in posameznih kmetijsko gozdarskih zavodih Slovenije v letu 2015

KGZ	Plemenjaki	Plemenske koze	Mladice	Skupaj
Kranj	6	7	12	25
Ljubljana	0	4	0	4
Murska Sobota	0	0	0	0
Nova Gorica	46	433	101	580
Novo mesto	1	5	8	14
Skupaj	53	449	121	623

Slika 1. Razširjenost kontrolirane populacije drežniške pasme koz po Sloveniji

Slika 2. Stalež živali drežniške pasme koz v kontroli porekla in proizvodnje po kategorijah in skupaj 2006-2015

Kozji sir iz mleka drežniške pasme koz (foto: Metka Žan Lotrič)

zunanosti. Pri živalih v mlečnem tipu se izračunavajo plemenske vrednosti za mlečnost ter sestavo mleka in živali se razvršča na osnovi plemenskih vrednosti za prirejo mleka, zlasti indeksa sirjenja, ter na osnovi lastnosti zunanosti in rezultatov preizkušnje sorodnikov v pogojih reje (rezultati plodnosti, rastnosti). Na osnovi teh rezultatov se od koz z nadpovprečnimi rezultati odbirajo kozli in mladice za obnovo tropa. Rejske metode za merjenje in ocenjevanje proizvodnih in drugih lastnosti koz drežniške pasme, ki so opisane v selekcijskem programu in so namenjene zagotavljanju selekcijskega napredka: lastna preizkušnja rastnosti v pogojih reje, genski testi, preizkušnja sorodnikov v pogojih reje (mlečnost – mlečni tip, plodnost, rastnost), lastna preizkušnja v pogojih reje s preizkusom rastnosti do odstavitve, preizkušnja v laboratorijih, ocenjevanje lastnosti zunanosti, metode za ocenjevanje genetske vrednosti ...

Plemenskim kozlom drežniške pasme, preizkušenim v pogojih reje, se v skladu z rejskim programom oceni zunanost in se jih razvrsti v kakovostne razrede. Ocenjevanje opravi ocenjevalna komisija, v kateri so predstavniki rejske komisije za drežniško pasmo, strokovni koordinator rejske komisije za drežniško pasmo in selekcionist. Vsak plemenjak, ki plemeni v kontroliranem tropu, mora biti odbran,

Preglednica 2. Stopnja ogroženosti drežniške koze

Stopnja ogroženosti: 1 – kritična, 2 – ogrožena, 3 – ranljiva, 4 – neogrožena	Drežniška koza
KONČNA stopnja ogroženosti pasme	1
Stopnja ogroženosti na osnovi sposobnosti za reprodukcijo	2
Stopnja ogroženosti na osnovi trenda populacije in deleža čistopasemskih parjenj	2
Geografska razširjenost	1
Koeficient inbridinga	/

ocenjen in priznan (licenciran). Odrbane kandidate za pleme ocenjujemo enkrat v življenju v starosti okoli enega leta. V tropih, ki sodelujejo v rejskem programu za koze drežniške pasme, smejo ploditi samo priznani plemenjaki.

Za preprečevanje previsoke stopnje parjenja v sorodstvu rejci pred vključitvijo plemenjaka za naravni pripust v trop preverijo sorodstvo s posameznimi kozami v tropu preko spletne strani Biotehniške fakultete http://www.bfro-uni-lj.si/pls/oratest/drob_misc.vstop pod Pregledi/Sorodstvo. Spletna aplikacija izračuna koeficient sorodstva med vsemi aktivnimi živalmi pri rejcu in navedeno živaljo (plemenjakom).

Reja, prireja in proizvodi drežniške pasme koz

Glede na to, da je prioritetni rejski cilj pri drežniški kozi ohranjanje pasme v njenem avtohtonem tipu in povečevanje populacije, je pasma primerna predvsem za ekstenzivno rejo. Zato je razširjena zlasti na kmetijskih gospodarstvih z majhnim vložkom.

Drežniška koza je sezonsko poliestrična pasma. Pripusti so sezonski in potekajo na paši v avgustu in septembru. Pri mlečnem tipu se po odstavitvi kozličev prične z molžo in rejci večino mleka predelajo. Kozli so v tropu le v času pripustov, po končani sezoni pa jih rejci umaknejo iz tropa in jih pasejo ločeno od koz. Pri obeh tipih koz uporabljajo rejci rejske metode, ki so v skladu s tradicionalnim načinom reje. Pri reji gre za doseganje čim večjega izkoristka rabe poletne paše in čim manjšo porabo drage zimske krme. Koze v mlečnem tipu drežniške pasme so v letu 2015 dosegle povprečno mlečnost 341 kg v 196 dni povprečno dolgi laktaciji. V izračunu je bilo upoštevanih 117 veljavnih laktacijskih zaključkov. Povprečna vsebnost maščobe v mleku v letu 2015 je bila 4,3 %, povprečna

vsebnost beljakovin pa 3,3 %. Povprečna rojstna masa kozličev pri drežniški pasmi koz je okoli 3 kg, telesna masa pri odstavitvi pa je okoli 12–13 kg. Le-ta je nekoliko višja pri kozličih v mlečnem tipu (15–18 kg). Za korektnost rezultatov je nujno, da rejci selekcijski službi, tako kot pri drugih pasmah drobnice, tudi za drežniško kozo zagotavljajo rojstne in odstavitvene telesne mase svojih kozličev.

Tradicionalni sistem reje drežniških koz v mlečnem tipu vključuje v času vegetacije planinsko pašo na strmih in hribovitih pašnikih na območju občine Bovca, ki zavzema večji del ozemlja Triglavskega narodnega parka. Sirarska tradicija na tem območju sega v 13. stoletje. Živali se večinoma pasejo na planini Božca, nekateri tropi pa ostaja v dolini. Planina Božca na Kobariškem stolu je ena redkih mešanih planin, kjer se je obdržala navada skupne paše in posledično tudi mešanje mleka ob sirjenju. Na planini izdelujejo odličen sir iz polnomastnega mleka v razmerju 60 odstotkov kravjega in 40 odstotkov kozjega mleka, v dolini pa za izdelavo sira uporabljajo samo kozje mleko. Kozji sir s svojo nežno aromo in prijetnim okusom velja v kulinariki za odličen dodatek k različnim jedem. Ostali mlečni proizvodi, prirejeni z mlekom drežniške pasme koz, so še maslo, albuminska skuta ter sirotka in so podobno kot sir tudi poznani po svoji kakovosti v kulinaricnem, prehranskem in zdravilnem smislu.

Rejcem drežniške koze v mesnem tipu predstavljajo glavni vir dohodka kozličji za zakol. Prodajajo jih pri povprečni telesni masi 13–14 kg, ki jo živali dosežejo pri povprečni starosti dva meseca. Oba kriterija sta tesno povezana z datumom velike noči in datumom jaritve. Rejci kozličje prodajajo v Italijo, kjer pa je povpraševanje v zadnjih letih nekoliko upadlo. Počasi se povečuje zanimanje po tem mesu tudi med Slovenci, ki se vedno bolj zavedajo pomena in kakovosti lokalno prirejene hrane. Rejci drežniške pasme koz v mesnem tipu načrtujejo naloge, preko katerih bodo lahko dali večji poudarek predelavi mesa in na ta način tudi končnim mesnim proizvodom. Drežniške koze v mesnem tipu preživijo na paši večji del leta – dobri dve tretjini, čas odhoda na pašo pa je prilagojen času odstavitve. Rejci ženejo živali v visokogorske planine nad Drežniškimi Ravnami (Krasji vrh, Morizina) v aprilu. Paša v planinah je prosta, brez omejitev v

čredinke in koze si same poiščejo krmo. Odlična prilagojenost koz na lokalne pogoje reje – v planinah se kaže tudi glede oskrbe živali z vodo, saj si le-to koze same poiščejo (v senčnih legah ohranjene zaplate snega, kapnica v kotanjah, jutranja rosa). V domači hlev se koze vračajo konec leta, pogosto, ko že zapade sneg. Glavni vir krme v obdobju vegetacije predstavlja živalim torej paša, v času uhlevitve pa seno. Jaritve so običajno v januarju ali februarju. V letu 2015 je bilo povprečno število rojenih kozličev v gnezdu pri drežniški kozi v mesnem tipu 1,15.

Podpora kmetijskim gospodarstvom, ki redijo drežniško pasmo koz iz naslova ukrepa KOPOP (Kmetijsko-okoljska-podnebna plačila 2015-2020)

Za drežniško kozo so namenjene podpore za izvajanje ukrepa KOPOP, ki se nanaša na GVŽ v primeru reje lokalnih pasem, ki jim grozi prenehanje reje-GEN_PAS. V letu 2015 je 16 rejcev drežniške koze vložilo zahteve za 342 živali. V letu 2014 je zahteve iz istega naslova uveljavljalo 15 rejcev za 292 živali (Vir: Aplikacija obdelave zbirnih vlog za leto 2015, Agencija za kmetijske trge in razvoj podeželja).

Pomoč rejcem drežniške pasme koz iz naslova »de minimis«

Z rejci drežniške pasme koz smo, podobno kot v obdobju 2010–2014, tudi v letu 2015 sklenili pogodbo o vključitvi plemenjaka/plemenice v gensko banko in vivo za dodelitev enkratne pomoči de minimis za rejo odbranih in potrjenih plemenjakov ter njihove matere. Naloga je bila izvedena v skladu s programom varstva biotske raznovrstnosti v živinoreji 2010–2016 pri zagotovitvi dovolj velikega števila nesorodnih moških živali za ohranjanje genetske pestrosti in preprečevanja sorodstva pri drežniški kozi. V letu 2015 je 12 rejcev drežniške pasme koz prejelo podporo iz naslova de

minimis, in sicer za 13 plemenjakov in 11 plemenic. Višina podpore je bila 287,28 evra/GVŽ za plemenjaka in 239,39 evra/GVŽ za plemenico.

Ohranjanje doz semena in drugega genetskega materiala ter depozitorij tkiv

V skladu z določili Zakona o živinoreji (Ur. l. RS, št.18/2002) Republika Slovenija zagotavlja in vzdržuje genetske rezerve za posamezne vrste, pasme in linije domačih živali v obliki minimalnega števila domačih živali, doz semena, jajčnih celic ali zarodkov ter spremlja in analizira stanje biotske raznovrstnosti v živinoreji. Ta obveza se nanaša tudi na kozlovo seme. V skladu s pogodbo »genske banke« o hranjenju (kriokonzervaciji) semena za genetske rezerve je bilo v letu 2015 na Kliniki za reprodukcijo Veterinarske fakultete Univerze v Ljubljani odvzeto in zamrznjeno seme enega kozla drežniške pasme. Do sedaj imamo zamrznjeno seme osmih kozlov, kar skupno pomeni 393 shranjenih vzorcev zamrznjenega semena (preglednica 3).

Predlogi ukrepov pri reji drežniške pasme koz

Ukrepi pri reji drežniške pasme koz so sprejete smernice v skladu s sprejetim in potrjenim rejskim programom za drežniško pasmo koz. Potrebno je izvajati nadaljnjo skrb za ohranjanje koz drežniške pasme v avtohtonem (izvornem) tipu, spodbujati tradicionalno prakso prireje ter preprečevati parjenje v sorodstvu.

Živali te pasme so že v preteklosti pripomogle k ohranitvi poseljenosti in h kultivirani krajini odročnejših krajev Slovenije. S svojo vlogo v slovenskem kmetijskem prostoru predstavlja drežni-

Molža drežniške koze na planini Mangart (foto: Metka Žan Lotrič)

ška koza nacionalno bogastvo, povezano s pečatom slovenske identitete. Zato je ena izmed smernic izkoriščanja njenih odličnih pašnih lastnosti tudi širitev reje zlasti na območja, ki spadajo med intenzivno zaraščena kmetijska zemljišča. Ohranjanje tradicije kozjereje in sirarstva je z vidika ohranjanja kulturne in naravne dediščine velikega pomena.

Vedno več rejcev ima registriran ali odobren obrat za predelavo in imajo na ta način »odprt« vstop za prodajo proizvodov na trgih, razstavah, sejmihih ... Kozji proizvodi postajajo vedno bolj pomembni in vzporedno s tem narašča tudi njihova dodana vrednost, ki so jo potrošniki pripravljeni plačati za visoko kakovostne izdelke. V nasprotju s preteklostjo, ko kozjereja žal ni bila cenjena dejavnost, danes vedno več proizvodov na tem področju predstavlja nove perspektive tržne oziroma nišne priložnosti. Poleg mleka in tradicionalnih mlečnih proizvodov se na trgu pojavljajo številni izdelki iz kozjega mleka za osebno nego, uvrščeni po kakovosti v višji rang v primerjavi s »klasičnimi« izdelki. Tudi Organizacija Združenih narodov za prehrano in kmetijstvo (FAO) v Drugem poročilu o stanju svetovnih živalskih genskih virov (2015) izpostavlja pomembnost nišnih proizvodov, pridobljenih z lokalno prilagojenimi pasmami, ki prispevajo k ohranjanju genetske raznovrstnosti in poseljenosti podeželja. Tradicionalni lokalno tipični proizvodi živalskega porekla so pomemben del ohranjanja živalskih genskih virov in z »rabo« pasme bo pasmi zagotovljeno njeno dolgoročno ohranjanje.

dr. Metka Žan Lotrič
Oddelek za zootehniko
Biotehniška fakulteta
Univerza v Ljubljani

Literatura je na voljo pri avtorici.

Preglednica 3. Shranjen genetski material v depozitoriju tkiv drežniške pasme koz

Pasma	Material	Št. živali	Št. vzorcev (enot)
	kri	393	393
Drežniška koza	Seme	8	246
	DNK	393	393

Drežniške koze so najpogostejše črne barve (foto: Metka Žan Lotrič)